

INTERNE STEREOTYPEN

Een vriend vertelde onlangs dat hij jonge katholieken uit Amerika had ontmoet in een oecumenisch studiecentrum. Deze goed opgeleide lieden wisten niets over de ontwikkelingen die zich sinds Nostra Aetate hebben voorgedaan in het katholieke denken over Joden(dom). Als dit voorval op zichzelf zou staan, konden we onze schouders ophalen.

Maar door de Dag van het Jodendom word ik als spreker gevraagd op plaatsen waar ik anders niet zou komen. En wanneer ik dan vertel over het nieuwe katholieke denken over het Joodse volk is de reactie steeds dezelfde: hier wisten wij niets van! Hoe is dat mogelijk?

Moeten we dit verklaren als vasthouden aan oude anti-Joodse vooroordelen? Ik denk het niet. Die mensen waren niet voor niets naar mijn lezing gekomen. Ze willen iets over het onderwerp weten. Wat is dan wel de reden?

Ook in mijn werk als catecheet heb ik te maken met Romeinse documenten. In 1998 verscheen de Nederlandse vertaling van het Algemeen Directorium voor de Catechese – de hernieuwde editie, de eerste was uit 1972 als vrucht van Vaticanum II. Beide teksten zijn uitstekend, geschreven door vaklieden. De presentatie in 1998 werd door Mgr. Möller verricht. Hij wees erop dat de eerste editie in Nederland volstrekt was genegeerd. Ruim tien jaar later is het met de tweede editie weinig anders gegaan.

Ik denk dat het te maken heeft met een houding van 'Rome loopt achter, wij liggen veertig jaar voor'. Deze houding betreft niet alleen het onderwerp Jodendom.

Kennelijk bestaan er 'interne stereotypen'. Er wordt niet gekeken wat de teksten zeggen, men heeft zijn – afwijzende – oordeel al bij voorbaat klaar. Oude externe stereotypen over Joden lijken nu vervangen door interne over Rome en bisschoppen. Die interne stereotypen werken als een 'glazen plafond' waardoor nieuwe inzichten 'van boven' niet 'naar beneden' kunnen doordringen. Werk aan de winkel.

JAAP VAN DER MEIJ
Voorzitter KRI

Gesprekskring Joden en christenen

Comité Duitse katholieken: nee tegen Jodenzending



Het logo van het Zentralkomitee der deutschen Katholiken.

Op 2 april jongstleden presenteerde het Zentralkomitee der deutschen Katholiken (ZdK) met een persconferentie in Berlijn een document over de dialoog tussen Joden en christenen. Daarin wordt stelling genomen tegen stemmen in de rooms-katholieke kerk die Jodenzending een mogelijkheid achten. Nog geen twee weken later publiceerde bisschop Gerhard Müller een stevig tegengeluid. Wat is er aan de hand? Het ZdK is een forum binnen de rooms-katholieke kerk in Duitsland waarin vertegenwoordigers van diocesane raden en diverse katholieke organisaties zitting hebben, alsmede individuele leden uit kerk en maatschappij. Het is een door de Duitse bisschoppen erkend orgaan dat het lekenapostolaat coördineert.

Sinds de jaren zeventig opereert binnen het ZdK een 'Gesprekskring Joden en christenen', waarvan naast katholieke intellectuelen (o.a. gezaghebbende exegeten en de bekende publicist Hans Hermann Henrix) ook prominente Joden lid zijn. Tot zijn overlijden begin dit jaar behoorde bijvoorbeeld Michael Signer, Amerikaans hoogleraar en publicist op het terrein van de Joods-christelijke dialoog, tot deze groep. Het bestaan van deze gesprekskring en met mensen van dit niveau is een unicum in Europa en misschien zelfs in de gehele wereld.

In 1979 publiceerde de Gesprächskreis een wat zij noemde 'werkdokument' voor de Joods-christelijke dialoog. Met het agenderen van theologische onderwerpen liep men internationaal

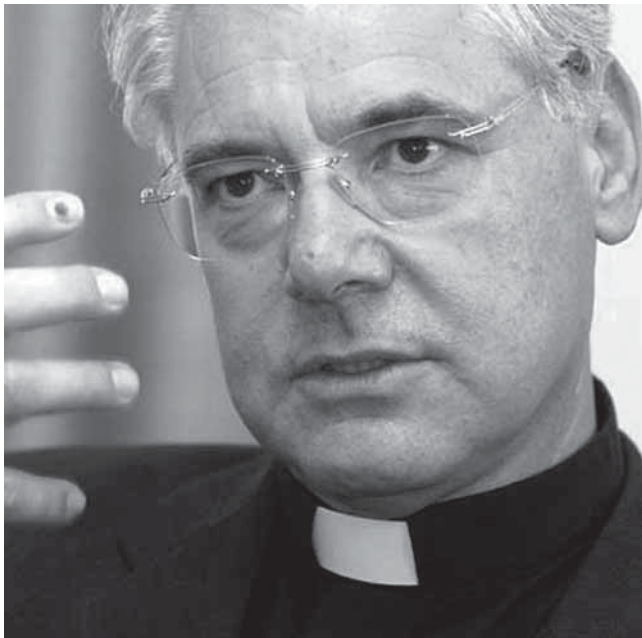
voorop. In 2005 volgde een tweede document, waarin men ondermeer stelling nam tegen de Jodenzending: 'Wanneer God volgens de woorden van Paulus afzonderlijk Joden en niet-Joden in zijn erbarmen opneemt, dan moeten wij nu met dankbaarheid erkennen dat noch de een noch de ander uitgesloten is van het heil. Het is God die zelf de weg en het begrip van het evangelie ontsluit. Daarom huldigt de Gesprekskring met grote nadruk de overtuiging, dat er geen sprake mag zijn van Jodenzending.'

GEBED VOOR DE JODEN

En nu is er een nieuwe verklaring, bijna een manifest, getuige de titel: 'Nee tegen Jodenzending – ja tegen de dialoog tussen Joden en christenen'. In de inleiding laten de auteurs geen misverstand bestaan over de aanleiding tot dit document. Dat is de 'door paus Benedictus XVI op 5 februari 2008 gepubliceerde formulering van de voorbede op Goede Vrijdag in de buitengewone vorm van de Romeinse mis.'

Zoals wij al eerder berichtten (Kroniek 2/2008), was deze wijziging nodig om de oude, apert anti-Joodse 'bede voor de Joden' in de Tridentijnse liturgie meer in overeenstemming te brengen met de bepalingen van Nostra aetate. Dat is niet overtuigend gelukt. De gewijzigde tekst luidt als volgt:

Laten wij ook bidden voor het Joodse volk, dat onze God en Heer hun harten verlicht, en zij Jezus Christus erkennen als redder van alle mensen. Almachtige eeuwige God, U wilt dat alle mensen gered worden en tot erkenning van de waarheid komen, verleen goedgunstig dat – wanneer de volheid van de heidenen in uw Kerk binnengaat – heel Israël gered wordt.



Bisschop Gerhard Müller.

VERKEERD SIGNAAL

De Gesprächskreis maakt zich zorgen over het signaal dat met dit gebed wordt afgegeven. In bepaalde kringen wordt dit gebed immers begrepen als aanwijzing dat de katholieke kerk de Jodenzending voor mogelijk houdt. Daartegenover stelt de ZdK, 'met de kerk van het Tweede Vaticaans Concilie', dat 'het verbond van God met het Joodse volk een heilsweg naar God betekent – ook zonder erkenning van Jezus Christus en zonder het sacrament van de doop. (...) Wanneer, hoe en of Joden en christenen elkaar op hun weg naar het Rijk Gods ontmoeten, blijft Gods mysterie.' Men constateert dat de verschillen tussen Joden en chris-

tenen liggen in de christelijke leer van de menswording en de Triniteitsleer. Die verschilpunten wortelen op hun beurt weer in de christelijke visie dat de mens behept is met de erfzonde en de doop als noodzakelijk geldt om deel te hebben aan Gods werkelijkheid.

De ZdK-theologen staan duidelijk binnen het oude debat tussen 'lage' of 'horizontale' christologie (de leer aangaande Jezus Christus) en 'hoge' christologie. Zij kiezen duidelijk voor de eerste en benadrukken de historische, 'menselijke' aard van Jezus. De vraag is of zij daarmee altijd recht doen aan het Nieuwe Testament, bijvoorbeeld aan de logos-christologie van Johannes of de christologie van Paulus, maar dat is een ander verhaal.

GELIJKWAARDIGE PARTNERS

Het document verheldert de begrippen dialoog en zending. *Zending* wordt omschreven als de wending tot alle mensen om hen te redden van de gevolgen van de erfzonde. *Dialoog* daarentegen is de ontmoeting en betrokkenheid tussen twee gelijkwaardige partners.

Het ZdK ziet de dialoog met het Jodendom niet als onderdeel van een interreligieuze of interculturele theologie. De verhouding tot het Jodendom is van een geheel eigen aard en kan als zodanig niet samenvallen met de kerkelijke missie tot de volkeren. Van hieruit wil men de gevolgen van deze relatie voor de Jodenzending theologisch opnieuw doordenken, wat in de kerk nog niet voldoende gebeurd is. Men beroept zich daarbij op de Romeinenbrief (vooral Romeinen 9-11), waarin de blijvende roeping van het Joodse volk en het mysterie van Gods bedoelingen met Israël worden uiteengezet. Het verbond van God met Israël is in het Nieuwe Testament niet opgeheven, maar bestendigd, hooguit verbreed tot alle volkeren.

Deze gedachtegang leest men ook terug in de synoptische evangeliën en bij Johannes. Er zijn, zo wordt vastgesteld, geen exegetisch dwingende redenen om zending tot de Joden te bedrijven. Frappant hierbij is met name de visie op Johannes (geen in wezen anti-Joods geschrift) en Matteüs. Zo wordt in Matteüs het heil van de mens niet bepaald door het al dan niet geloven in Jezus Christus, maar in het doen van de 'wil van de Vader' (Mt 7:21-23), de werken van barmhartigheid (Mt 25:31-46).

De verklaring miskent niet dat Joden en christenen mogen getuigen van hun eigen geloof. Zonder getuigenis is ware religieuze en theologische dialoog immers onmogelijk en dialoog impliceert de erkenning van diepgaande verschillen. Daarnaast geldt voor zowel Joden als christenen de voortdurende oproep tot omkeer in het licht van Gods Koningschap. 'Omkeer' is echter iets anders dan 'bekering' in de confessionele betekenis van dat woord. Voor Joden en christenen geldt dat zij ieder op eigen wijze en ook gemeenschappelijk werktuigen zijn voor het aanbreken van Gods Koninkrijk.

REACTIE

Al snel (12 april) gaf bisschop Gerhard Ludwig Müller, voorzitter van de Duitse bisschoppelijke Commissie voor de Oecumene, een uitgebreide en forse reactie af. Twee grondlijnen kenmerken zijn betoog. Enerzijds ontwaart hij achter de theologie van dit document een – in zijn woorden – liberale theologie die de christologie zou versmallen tot historische perspectieven. Verder kritiseert hij de manier waarop de verklaring teksten van het Tweede Vaticaans Concilie en daarmee de leer van de Kerk interpreteert. Daartegen brengt hij een theologie in stelling, waarin de absolute en definitieve openbaring van de drie-ene God in Jezus Christus centraal staat.

Is de ZdK geneigd tot een 'lage' christologie, Müller zet sterk in vanuit de positie van de 'hoge' christologie en de ecclesiologie. Christus heeft van den beginne de Kerk gesticht en opgeroepen tot missie onder alle volkeren, de Joden inclus. Na de verklaring van Vaticanum II over de missie, Ad gentes (7), te hebben geciteerd, concludeert hij dat 'zo het Tweede Vaticaans Concilie de heilsnoodzakelijkheid van het geloof aan Christus en de Kerk beschrijft'.

Het lijkt erop dat bisschop Müller een binnenkerkelijke strijd voert tegen wat hij ziet als liberale theologen. Verder is hij mogelijk bevreemd dat christologische opvattingen die in het oecumenische gesprek worden gekoesterd dreigen te verwateren in het gesprek met het Jodendom.

Waar het gaat om de interpretatie van Vaticaanse en kerkelijke teksten in de ZdK-verklaring legt Müller de vinger op een gevoelige plek. Concilieteksten zijn – wellicht helaas, wellicht wijselijk – in twee richtingen uit te werken: of naar een open, dialogale en dynamische visie op de kerk als voertuig voor Gods Koninkrijk, of naar een opvatting die juist de Kerk als absolute bemiddelaar van Gods heil en van de sacramenten ziet.

Markant genoeg: de kerkvaders zagen hierin de werkzaamheid van Christus voor diens menselijke verschijning. Maar als dat zo is, dan is ook in een a-historische, hoog-christologische visie op Jezus Christus te argumenteren dat de doop niet de enige toegang is tot het goddelijke heil.

AMBIVALENTIE

De verklaring maakt eens te meer duidelijk hoe diep de onzekerheid is onder Joden over de intenties van de Kerk. Dat is een reactie op de ambivalentie in recente kerkelijke documenten en verklaringen. Müller bepleit een adequate interpretatie van de kerkelijke leer, maar de onduidelijkheid op dit punt is precies de zorg van het ZdK. Diepste aanleiding was immers het problematische gebed voor de Goede Vrijdagliturgie in de Tridentijnse ritus. Men kan die onzekerheid niet afdoen, zoals bisschop Müller doet, door te stellen dat het aan de dialoogpartners is om te werken aan verzoening, of te onderstrepen dat de ZdK-verklaring geen kerkelijke autoriteit bezit. Dialoog is, voor Joden en ook voor een deel van de katholieken, onverenigbaar met zending.



Stoet van bisschoppen bij de opening van het Tweede Vaticaans Concilie.

'BUITEN DE KERK GEEN HEIL'

Volgens de ZdK-verklaring is de oude christelijke opvatting 'buiten de kerk geen heil' (extra ecclesiam nulla salus) inmiddels achterhaald. Deze formule gaat terug op een uitspraak van Cyrianus uit de derde eeuw. Men gaat jammer genoeg voorbij aan de ingewikkelde geschiedenis van deze formule. Zo is er altijd wel een geluid geweest dat ook buiten de kerk het heilzame werken van God erkent, maar dit ziet als een verborgen werk van Christus zelf (bijvoorbeeld Augustinus). Die lijn is op het Tweede Vaticaans Concilie leidraad gebleken.

Het is zaak de discussie over zending niet te reduceren tot het al dan niet aanhangen van een bepaald type theologie. De ZdK-verklaring haalt terecht aan dat een louter instrumentele opvatting over kerk en sacramenten tekortschiet. Maar een exclusief ethische visie op beide godsdiensten schiet eveneens tekort. De variëteit aan geluiden in beide religies ontbreekt. Er bestaan bijvoorbeeld ook Joodse opvattingen die de uittocht louter toeschrijven aan het ingrijpen van God, omdat de zonen van Israël waren verstrikt in slavernij en afgoderij.

Dit betekent niet dat de kerk moet afzien van haar opvattingen over universeel heil in Christus, wel van de opvatting dat het uiteindelijke doel van een gesprek is overtuigd te raken van de noodzaak zich te laten dopen. Die opvatting identificeert, zoals de verklaring betoogt, de feitelijke kerk te zeer met het Koninkrijk van God. Is het niet een mysterie en een teken van Gods trouw, dat de kerk dankzij het fysieke en geestelijke voortbestaan van het Joodse volk herinnerd wordt aan haar eigen voorlopigheid? En staat die trouw los van Gods handelen in Jezus zelf, die immers in menselijke gestalte Jood was?

Essentieel is van Gods heil geen objectiveerbare werkelijkheid te maken waarover men zou kunnen beschikken. Gods ultieme waarheid is gelegen in God zelf.

TINEKE DE LANGE
ERIC OTTENHEIM

Zie voor het ZdK-document:
[http://www.zdk.de/data/erklærungen/pdf/Nein_zur_Judenmission_2009_03_09_\(Broschuere\)1238657494.pdf](http://www.zdk.de/data/erklærungen/pdf/Nein_zur_Judenmission_2009_03_09_(Broschuere)1238657494.pdf)
Voor de reactie van Müller: <http://dbk.de/aktuell/meldungen/01887/index.html>